

REFEROINNIN UUSI AIKA

Markku Haakana ja Jyrki Kalliokoski (toim.) *Referointi ja moniäänisyys*. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005. 500 sivua. ISBN 951-746-673-0.

Referoinnin tutkijat ovat parissa vuosikymmenessä siirtyneet referointitilanteen vuorovaikutuksen tutkimiseen. Aiemmin ilmiötä katsottiin referoitavan ja referoivan tilanteen suhteen kannalta ja referoivasta tilanteesta etsittiin lähinnä vain niitä kielipillisiä keinoja, joilla puhuja toisti aiemman tilanteen viestintää. Pohjautuuhan myös klassinen jako suoraan ja epäsuoraan esitykseen nimenomaan kahden tilanteen vertailuun.

Ensimmäisiä askelia uuteen oli jyrkän suora/epäsuora esitys -dikotomian hylkääminen, mikä olikin väistämätöntä, kun siirryttiin tutkimaan puhekielen referointia, jossa jo muistirajoitukset tekivät mahdottomaksi ajatella suoran toiston onnistumista. Tilalle tuli jatkumoajattelu: referoivien rakenteiden katsottiin toistavan enemmän tai vähemmän eksaktisti (usein hypoteettista) alkuperäispuhetta tai -kirjoitusta. Vielä laajempaan näkökulman muutokseen johti havainto, että ilmiössä ei aina ole kyse toisen kielellisen esityksen toistosta vaan yksinkertaisesti toisesta näkökulmasta tapahtuvasta viestimisestä. Saattoihan kielenkäyttäjä kertoa tarinoita tarinoiden henkilöiden omin suin, silmin ja ajatuksin. Vaikka tämäkin ilmiö tunnettiin vanhastaan, se herätti uutta kiinnostusta, kun Mihail Bahtinin ajatukset arkipuheen moniäänisyydestä tulivat tutuiksi (ks. tarkemmin Lähteenmäki 2001: 15–22). Referointi liimautui mukaan laajentuneeseen tutkimuskontekstiin, joka on nyt paisumassa valtaiseksi; tätä ilmentävät Toini Rahdun sanat tarkasteltavana olevassa teoksessa: »historian ja kulttuurin äänet kaikuvat mukana kaikessa, mitä sanomme ja tulkitsemme» (s. 284).

Kun näin pitkälle on päästy, itse referoinnin alue kaipaa perkuuta, rajausta ja systematisointia. Markku Haakanan ja Jyrki Kalliokosken toimittama teos *Referoinnista moniäänisyyteen* osoittaa haasteen suuruuden jo 500 sivun laajuudellaan, mutta myös sisällöltään teoksen 12 artikkelia ovat kovin erilaisia. Artikkelit perustuvat Helsingin yliopistossa vuonna 2002 pidettyyn luentosarjaan, ja kirjassa ne on jaoteltu kolmeen pääteemaan siten, että jokaiseen kuuluu neljä kirjoitusta. Lisäksi teoksen alussa on Kalliokosken oppihistoriallinen johdanto. Pääteemat ovat kuitenkin niin väljiä, etteivät ne välttämättä auta lukijaa oikean artikkelin löytämisessä. Muun muassa Ilona Herlinin ansiokas *x sanoen* -konstruktion selvitys tulee vastaan moniäänisyys-osiossa, vaikka lukija saattaisi odottaa sitä jo kielioppiteeman kohdalla.

Koko teoksen punaisena lankana kulkee edellä mainitsemani tutkimusnäkökulman muutos: tilanteiden suhde ja referoivat rakenteet ovat edelleen relevantteja tutkimusaiheita, mutta kiinnostuksen pääkohde on jo referoinnin käyttöfunktioissa. Artikkeleissa lähestytään eri tavoin kysymystä siitä, miksi vuorovaikutuksessa on tarpeen referoida: Missä tekstilajeissa referoidaan eniten? Mitä vuorovaikutuksellisia merkityksiä referoinnilla luodaan? Mitä funktioita on erilaisilla referoivilla rakenteilla? Millä keinoin referoija tuo puheeseensa vieraita ääniä, ja mihin merkitykseen ne tulevat? Vaikka onkin siirrytty vain referointitilanteen tutkimiseen, liikutaan muutoin laajalla alueella fonetiikasta ja syntaksista tekstin- ja kirjallisuudentutkimukseen saakka.

▷

REFEROINNIN RAKENTEET JA NIIDEN TULKINTA

SARA ROUTARINNE tarttuu vanhaan ongelmaan eli referoinnin johtolauseisiin. Hänen aineistonsa käsittää 229 johtolauseita nuorten keskustelupuheesta. Vanhaa tietoa vahvistavat hänen havaintonsa sekä *sanoa*-verbin yleisyydestä johtolauseissa että johtolauseen sijoittumisesta ennen referaattiosaa. Uudempaa sen sijaan on havainto johtolauseityypin NP-subjekti + *olla* + (*silleen/ihan/niinku*) *että* yleisyydestä nuorten puheessa (esimerkiksi *Kalle oli ihan niin kun et miten mennään Kauppa-* *laan*; esimerkin litterointia karkeistettu). Tämä *olla*-lauseellinen johtolauseityppi on uudennos, joka on saanut nopeasti jalansijaa. Leviämiseen lienevät vaikuttaneet ruotsin ja englannin vastaavat rakenteet mutta myös kaksi omapohjaista seikkaa: vanhan johtolauseityypin ohjaileva vaikutus ja uuden johtolauseityypin semanttinen omaleimaisuus, joita molempia Routarinne artikkelissaan hyvin valaisee.

Tyypillisessä johtolauseessa NP-subjekti + sanomisverbi + *että* referaattiosaa hahmotuu johtolauseen transitiiiverbin semanttiseksi argumentiksi ja epäsuoran esityksen kyseessä ollen myös sen syntaktiseksi objektiksi. Uudessa johtolauseityypissä referaattiosaa voi tuskin pitää edes johtolauseen *olla*-verbin semanttisena argumenttina. Se, että referaattiosaa silti hahmotuu NP-subjektin sanomaksi, aiheutuu Routarinteen mukaan koko johtolausekonstruktion ohjailevasta vaikutuksesta: »johtolause hahmotuu muottina, johon voi sijoittaa eri lekseemejä» (s. 94). Niinpä *olla*-verbikin on voitu istuttaa vanhaan transitiiiviseen johtolausekaavaan kommunikointiverbin paikalle, jossa se rakenteen osana on saanut sanomiseen liittyvän tulkinnan. Tällainen *olla*-verbin käytön laajennus todistaa osaltaan sekä syntaktisten muuttien (kaavojen/konstruktioiden)

vaikutuksesta niihin liitettäviin osiin että nimenomaan johtolausemuotin produktiivisuudesta.

Routarinne tulkitsee *olla*-verbillisen johtolauseityypin hieman erimerkitykseksi kuin sanomisverbin sisältävän. *Olla*-verbillinen johtolause siirtää tulkinnan yksittäisestä sanomisesta sanomistilanteen toimintaan ja usein vielä sanojalle tyypilliseen toimintaan. Routarinteen sanoin se »olemuksellistaa» toiminnan. Tämä vie lukijan ajattelemaan, että »ololauseellinen johtolausekaava» (myös Routarinteen termi) ei ehkä assosioidu pelkästään transitiiiviseen johtolauseeseen. Kaavaa voisi tukea myös miellelyhtymä predikatiivilauseen muottiin. Jos tämä näet pelkistään rakennekaavaksi NP-subjekti + *olla* + NP, se muistuttaa oloverbin sisältävää johtolausekaavaa NP-subjekti + *olla* + (partikkelit) *että*. Läheisyyden huomaa keksityistä esimerkeistä a ja b:

- a) *Ville oli vihainen*
- b) *Ville oli silleen et painu ulos!*

Villen mielentila ei jääne b-tapauksessaan kuulijalle epäselväksi. Predikatiivilausekaavan analogia jää tietysti pelkäksi arveluksi, mutta sen ohjaileva vaikutus selittäisi kyllä osaltaan referaattiosan hahmottumista subjektille tyypillisen toimintatavan ilmentymäksi. Onhan predikatiivinen nominauseke aina subjekti-NP:n ominaisuuden luonnehdinta, olkoon ominaisuus pysyvä tai tilapäinen. Meillä olisi siten kaksi johtolausekaavaa, transitiiivinen ja predikatiivinen. Jälkimmäisen tarve — ihmisen luonnehdinta hänen puheensa avulla — voisi olla hyvä syy *olla*-verbillisen lauseen ilmiselvään suosioon. Referoitavan tilanteen toiminnan kuvaukseen on muutenkin tarvetta: Routarinne havaitsee johtolauseen ja referaattiosan välissä esiintyvän usein parenteseja, joiden funktio on juuri vuorovaikutukseen liittyvän toiminnan tarkempi kuvaus.

Routarinteen artikkeli on tyypillinen tämän kirjan annille: useimmat artikkelit ennemminkin avaavat kysymyksiä kuin vastaavat niihin. Tällainen on myös SUSANNA SHOREN teoreettinen avaus, jossa hän kiinnostavasti tarttuu kahteen referoinnin vanhaan ongelmakohtaan: johtolauseen ja referaattiosan rakenteelliseen suhteeseen sekä suoran ja epäsuoran esityksen eroon. Shoren systeemis-funktionaalista kielioppia lähellä oleva analyysitapa tarjoaa keinon nähdä johtolause ja referaattiosa rakenteellisesti vapaina, luonteeltaan semanttisina ilmiöinä eli — Shoren omin termein — *kehyyksenä* ja *kehystettynä*. Tällöin ei ole väliä sillä, onko referaattiosa johtolauseesta erillinen suora esitys vai sille syntaktisesti alisteinen epäsuora esitys, eikä sillä, että referaattiosa jatkuu usein monen syntaktisesti itsenäisen lauseen ajan. Kun kuulija yleensä tajuaa pitkänkin referaattiosan rajat, tämä voidaan selittää sillä, että kehyyksen vaikutusala kattaa — eri keinoin osoitettuna — minkä tahansa pituisen referaattiosan, kehystettävän. Shoren omin sanoin »referaattiosa on johtoilmauksen vaikutusalassa». Myös vanha kiista *että*-konjunktion asemasta suoran esityksen alussa menettää näin merkityksensä.

Shoren ansiokkaasta pohdinnasta nousee myös esiin ajatus, jonka mukaan mentaalisten verbien kanssa (*muistaa, nähdä, tietää* jne.) johtolauseella ei usein tavoitellakaan ajattelun referointia sinänsä, vaan puhuja haluaa niitä käyttäen vain esittää asiantilan toisen asteen kuvauksena, representaation representaationa. Hän ei siis halua sanoa suoraan *verotus on liian korkea* vaan sanoo *monet ajattelevat, että verotus on liian korkea* (esimerkit minun). Vanha suhde referoivan ja referoitavan tilanteen välillä muuttuu näissä »näennäisreferoinnin» tapauksissa tietysti irrelevantiksi.

Toisaalta Shoren ajatus toisen asteen representaatiosta saa toivomaan koko sen

keinorypään tutkimista, jolla suomalainen voi etäännyttää asioista puhumisen kauemmas, »toiseen asteeseen», irti omasta vastuutaan. Tässä teoksessakin näkyy Haakanan ja Visapään (ks. myöh.) kirjoituksesta, kuinka etäännyttäminen onnistuu myös konkreettisesti äänen vieraudella. Yksi rinnakkaisilmiö saattaa olla myös lausekaavan *tilanne on sellainen että x*-käyttö; sen käyttäjän ei tarvitse sanoa suoraan *verotusta nostetaan* vaan *tilanne on sellainen, että verotusta nostetaan* (ks. Kuiri 2004:16). Etäännyttämisefekti on samantapainen kuin sanottaessa *monet tietävät, että verotusta nostetaan*.

REFEROINNIN FUNKTIOT VUOROVAIKUTUKSESSA

Teoksen artikkeleista noin puolet liittyy referoinnin vuorovaikutuksellisten funktioiden selvittelyyn. Tosin näissäkin artikkeleissa on huomattavan suuria keskinäisiä eroja. Puhtaimmin rakenteiden funktioihin tarttuvat Haakanan, Mäntysen ja Lappalaisen kirjoitukset.

MARKKU HAAKANA tarkastelee keskusteluanalyysin keinoin referoinnin käyttöä suullisissa valituskertomuksissa. Niissä puhuja kertoo ulkopuoliselle kuulijalle menneisyyden tilanteesta, jossa häntä on kohdeltu väärin. Kuten yleensä kertomuksissa, referointeja käytetään tällöin paljon. Haakana erittelee huolellisesti niiden funktioita ja yleistää niitä kahdeksi ryhmäksi: referoija haluaa joko (a) dramatisoida tapahtuman huippukohtaa konstruoimalla siihen suoraa esitystä käyttäen dialogin tai (b) evaluoida tapahtumaa konstruoimalla siihen omien, tapahtuman aikaisten ajatustensa referaatteja. Tällöin ei referaatista aina käy ilmi, onko puhuja sanonut asian vai vain ajatellut sanovansa. Tärkeintä on esittää referoinnin kuulijalle oman kannan oikeutusta ja omaa aktiivista ja kriittistä panosta epäoikeudenmukaisen kohtelun aikana. Puhuja pyrkii

ajatustensa referoinnilla jopa osoittamaan omaa rohkeuttaan kerrotussa tilanteessa. Tosin se ainakin ilmauksen *meinasin minä sannoo, että...* käyttäjällä taitaa jäädä kuulijalle kyseenalaiseksi (s. 144).

Vaikka ajattelun ja puheen referaatin ero — Shoren esityksen tapaan — voitaissiinkin vanhassa mielessä unohtaa, on sen ylläpito näköjään relevanttia, jos Haakanan alustavat tulokset puheeksi ja ajatteluksi osoitettujen referointien hieman erilaisesta käytöstä saavat myöhemmin tukea. Vanha distinktio voi herätä relevanttina eloon uudessa tutkimuskehityksessä. Haakanan aineisto (n. 30 valituskertomusta) on vain niin suppea, että suuriin päätelmiin ei vielä voi edetä.

Kun Haakana tarkastelee referoinnin funktioita yhdessä puhekielen genressä, ANNE MÄNTYSEN tarkastelee ilmiötä yhdessä kirjakielen genressä. Artikkelit pohjautuu Mäntysen tuoreeseen väitöskirjaan (2003), ja sen aineistona on noin 200 kielijuttua; nämä ovat lehdissä julkaistuja, maallikoille tarkoitettuja pakinoita ja kolumneja kielen ilmiöistä. Olennaista on, että yli puolet näistä jutuista alkaa referoinnilla. Sillä joko nostetaan esiin jutun tema tai esitetään kysymys, johon kirjoitus vastaa. Referoinnin tämäntapainen käyttö alkaa runsautensa takia konventionaalistua genren yhdeksi tuntomerkitseksi. Mäntynen otaksuu, että referointi on yleensäkin tekstilajisidonnaista, joten sen korpustutkimus palvelisi suoraan tekstitaitojen opettamista. Opetuksen ongelmia pohtii myös JYRKI KALLIOKOSKI, joka tarkastelee niitä S2-kontekstissa.

HANNA LAPPALAINEN lähtee variaationtutkimuksen kehiksestä, jossa nykyään myös sanastolliset ja syntaktiset ilmiöt saavat entistä enemmän huomiota. Lappalainen on poiminut väitöskirjastaan (2004) tutusta nuorten helsinkiläisaikuisten keskusteluaaineistosta noin 140 referointiesimerkkiä (puolet miehiltä, puolet naisilta).

Koska aineisto on suppea, ei varsinainen vertailu puhujien kesken ole artikkelissa tekijänkään mukaan kovin kauaskantavaa (s. 156). Jopa referoinnin kelpoisuus yksilöiden kielenkäyttöerojen mittarina jää lukijalle avoimeksi: olisiko referointi enemmän genreen kuin puhujaan liittyvä ilmiö? Haakanan ja Mäntysen edellä kuvatut artikkelit viittaavat vahvasti siihen suuntaan. Tosin yksilöiden välillä voi olla eroja ainakin referoinnin määrässä, mihin Lappalainen hieman viittaa, mutta tämänkin toteamiseksi olisi saatava aineistoja samoilta puhujilta täysin samanlaisista genreistä.

Lappalaisen artikkelin parhaan annin näen siinä, että se vahvistaa Routarinteen käsittelemän oloverbillisen johtolauseen yleisyyden nuorten johtoilmauksena. Toisen ansio on se tarkka foneettinen lähestymistapa, jolla tekijä tutkii referointiin liittyvää äänellistä jäljittelyä. Affektiivinen äänenkäyttö on erityisen tavallista tutujen kesken; sen sijaan se ei näytä lisääntyvän johtoilmauksen puuttuessa.

REFEROINNIN MONET ÄÄNET

Kuten Mäntysen artikkeli myös TARU NORDLUNDIN tema kvasirakenne liittyy kirjoittajan väitöskirjaan (Salminen 2000). Kvasirakennetta on vanhastaan pidetty referoinnille läheisenä, mutta sen omaleimaisuus on silti jättänyt sen tutkimuksen periferiaan. Omaleimainen kvasirakenne on, sillä siihen on usein piilotettu ajattelun referoinnin ohella referoivan henkilön jälkiviisas kommentointi: kun referoija esimerkiksi puhuu itsestään ja sanoo *pyyhkeenkin olin ottavinani* (s. 346), hän samanaikaisesti kertoo referoitavan hetken ajatuksestaan mutta myös sen myöhemmästä tulkinnasta epätodelliseksi eli siitä, että niin ei käyntykään ja pyyhe unohtui. Tässä jos missä on kyse moniäänisyydestä eli useiden näkökulmien samanaikaisesta läsnäolosta

samassa ilmauksessa, ja juuri kvasirakenteen kaltaisia ilmiöitä moniäänisyysajattelu näyttääkin hyvin valaisevan.

Kvasirakenteen polysemia on Nordlundin mukaan jopa lisääntymässä, koska rakennetta käytetään usein affektisissa konteksteissa, jolloin siihen liimautuu affektinen, epäilyä osoittava implikaatio. Tämä näkyy, kun nykytilaa verrataan 1800-luvun aineistoihin: kvasirakenne on niissä neutraalimmassa käytössä kuin nyt, jolloin se varsinkin puhekielen retorisisissa kysymyksissä palvelee emootioiden välittäjänä. Affektinen tulkinta on Nordlundin mukaan todennäköinen myös kirjakielessä, jos rakenteen esiintymiskonteksti sisältää useampia moniäänisyyteen viittaavia elementtejä. Näin on hänestä esimerkiksi lauseessa *Venäjä on olevinaan markkinatalousmaa*, jossa sana *markkinatalousmaa* on — bahtinilaisittain sanottuna — vieras sana ja kantaa siis viestiä muualla sanotusta (s. 349). Lause jatkuu kommentilla *mutta tämä ei vaikuta oikein uskottavalta*, jossa epäily osoitetaan avoimesti.

Näin ollen kvasirakenteessa on jopa kolme merkityskerrosta, joista kahden suhde voi olla temporaalinen (referoitavan ja referoivan tilanteen tulkinta samasta tapahtumasta) ja kolmas tähän tulkintaan tuleva affektinen lisä. Sen lisäksi kvasirakenne on herkkä tilannekohtaiselle sävyvaihtelulle ja leksikaalisten valintojen tuomille lisätulkintoille. Nordlund on hyvin perillä rakenteen vaikeudesta ja sanookin, että sen merkityksen sumea abstraktisuus on toisaalta sen produktiivisuuden edellytys (s. 356–357). Vaikka rakenne ei koskaan ole ollut yleinen, se on produktiivinen ja hyvin käyttökelpoinen monissa tekstilajeissa. Affektisen sävyn nuoruuden kannalta rakenne rinnastuu Nordlundin mukaan *muka*-sanan merkityksenmuutokseen: tämäkin alkuaan neutraali referoinnin keino on nykyään yleisesti jo sellainen, jolla referoija saa ilmais-

tuksi myös oman epäilevän suhtautumisen referoimaansa asiantilaan.

Äänenkäytön funktioihin referoinnissa tarttuvat MARKKU HAAKANA ja LAURA VISAPÄÄ artikkelissaan *Fakta homma* -televisio-ohjelman äänistä nuorten aikuisten keskusteluissa. Tekijät erottavat aiheensa abstraktisesta moniäänisyydestä, jota he osuvasti kutsuvat metaforiseksi ja joksi he katsovat useiden perspektiivien yhtäaikaisen läsnäolon puheessa. Heidän moniäänisyytensä on laadultaan fyysistä ja siten konkreettista »toisten äänellä» puhumista. Tekijöiden metodinen lähestymistapa on keskusteluanalyttinen.

Haakanan ja Visapään mukaan yhtäkkinen poikkeama jonkun toisen äänellä puhumiseen voi luonnollisesti olla vain hauskuutuskeino. Toisaalta se kuitenkin voi olla myös keino etäännyttää kiusallinen asia itsestä ja saada siten — toisen äänellä — ikään kuin lupa sanoa asia suuremmin kuin itse tohtisi — vakavana ja omassa roolissaan. Esimerkkinä omasta aineistostaan tekijät antavat rasistisen kannanoton, jonka nuori keskustelija laukaisee käyttäessään peiteverhona tv-ohjelman rasistisen hahmon sanavalintaa ja ääntä. Omana itsenään hän ei siihen uskaltaisi mennä. On huomattava, että usein ei olekaan kyseessä pelkkä äänenkäyttö, vaan sen mukana tulevat kohteelle ominaiset sanavalinnat ja jopa syntaktiset rakenteet. Se, tunnistaako kuulija kohteen, ei aina ole ratkaisevaa, vaan riittää, että hän tajuaa puhujan äänen vierauden ja siis viestinkin lisämerkityksisenä. Jos vieraan äänen tarkoitus on etäännyttää, ilmiöstä tulee lukijalle väistämättä mieleen Shoren esittämä hypoteettisen ajattelun referoinnin todennäköinen tavoite: kun asiantila kuvataan toisten kautta, puhuja itse välttyy ensisijaiselta vastuulta.

Tekijöiden mukaan on kuitenkin tavallisempaa käyttää konkreettista moniäänisyyttä silloin, kun tiedetään, että kuulija tunnistaa

äänien lähteen. Tällöin on mahdollista myös äänenkäytön kolmas tavoite: rakentaa yhteisyyttä kuulijan kanssa. Sosiaalinen me-henki vahvistuu, jos sitä voi ilmentää samanlaista asennetta korostavalla äänenkäytöllä.

Puheen äänien funktioihin liittyy myös TOINI RAHDUN yksityiskohtaisen tarkka analyysi ironiasta yhdessä Helsingin Sanomien Nyt-liitteen artikkelissa, olkoonkin nyt kyse kirjakielestä. Rahtu kyselee, miksi jotkut lehden lukijat paheksuivat juttua, jonka toiset osasivat nähdä ironisena. Mihin kahden ryhmän eri tulkinnat perustuivat? Miksi ironia huomattiin ja miksi sitä ei huomattu? Rahdun tavoite on kehittää tarkka ironian teoria, ja hän sekä referoi aluksi ironiasta aiemmin esitettyjä käsityksiä että analysoi omaa aineistoaan pyrkien yleistämään siinä tavattavia piirteitä teorian osiksi.

Rahdun käsittelemä artikkeli koskee Sir Viliä eli miestä, joka ammatikseen toi suomalaisille miehille aasialaisia vaimoja. Aihe on affektiivinen ja arka ja siten omiaan ironialle, sillä — kuten Rahtu kirjoituksensa lopussa sanoo — ironia syntyy helposti, kun arasta aiheesta on sanottava kriittistä kohteliaasti ja lisäksi (tai yksinomaan) on tähdättävä aran aiheen viihdyttävään esittelyyn. Ironia on tyypillisesti tiettyjen genrejen, kuten kolumnien, pakinoiden, mielipide- ja kiistakirjoitusten piirre. Rahtu arvelee, että sanomalehtiartikkelin ironia on niin outo piirre, että se yllättää monet; juuri siksi myös monet Vili-artikkelin puhtaaksi naispilkaksi lukeneiden reaktiot ovat ymmärrettäviä: he odottivat neutraalin asiattyylistä artikkelia ja sellaisena he artikkelin lukivat kaikesta huolimatta.

PUHUJA OMAN PUHEENSA HAVAINNOIJANA

ILONA HERLIN nostaa artikkelissaan esiin yhden referointia sivuavan kieliopillistuneen rakenteen. Herlinin tutkima konstruktio *x*

sanoen on puhujan keino kommentoida meneillään olevaa omaa puhettaan. Tämän takia se mielestäni poikkeaa kaikista muista teoksessa käsitellyistä rakenteista ja osoittaa, että puhuja itse liikkuu yhtä aikaa kahdella viestinnän tasolla: puhujana ja puhumisensa kommentoijana. Hänellä on käytössä — jos niin halutaan sanoa — kaksi perspektiiviä mutta ei ehkä kahta tilannetta eikä varsinaista »vierasta ääntä», jollei siksi katsota kommentoinnin ajoittain mahdollista liitosta puhujan sosiaalisesti odotuksenmukaisena pitämän näkökulman kanssa.

Konstruktio *x sanoen* on Herlinin mukaan suomen kirjakielellä nuori mutta nopeasti produktiivistunut. Herlin on poiminut tutkimukseensa yli 25 000 Internetistä saatua rakenteen esiintymää. Ylivoi- maisesti taajimmin esiintyy *toisin sanoen*, joka kattaa noin 4/5 kaikista konstruktion käytöistä. Yli tuhannen tapauksen pääsevät myös ilmaukset *sanalla sanoen* ja *suoraan sanoen*. Konstruktion nuoruuden suomen kirjakielellä osoittaa sen harvinaisuus vanhan kirjasuomen ja 1800-luvun kirjakielen aineistoissa. Herlin arvioikin, että ilmaustyyppi on yleistynyt vasta nykysuomen aikaan käännöskielen vaikutuksesta, esimerkiksi englannin *briefly*- ja *frankly*-tyyppisten partikkelien vastineeksi.

Herlinin perusteellinen artikkeli sisältää muutamia askarruttavia väitteitä: kirjoittaja näyttää olettavan, että metakieli on nimenomaan kirjakielen voimavara ja että tutkitun konstruktion tapaiset metakielelliset ilmaukset ovat kielellisen tietoisuuden ilmentymiä (s. 402). Tästä johtuu ajatus, että itse kielellinen tietoisuus olisi kehittyneempää sellaisissa kulttuureissa, joilla on pitkä kirjakielinen traditio. Tämä yksinkertaistaneekin liikaa. Kielellistä tietoisuutta ei kai voi suoraan paljastaa metakielen määrästä, ja jo itse käsitteenä se vaativuuttaan on varoen käytettävä. Vaikka tekijä itsekään ei

kytke kaikkea metakielisyyttä kirjakieleen, hän näyttää silti uskovan, että »suomalainen metakielellinen tietoisuus» on ainakin muuttunut 1800-luvun jälkeen kirjakielen kulttuurin vakiintuessa (s. 402–403). Ehkä olisi parempi puhua varovammin vain metakielellisten ilmausten muuttumisesta jo siksi, että kirjakielen kulttuurin tulo on vain yksi osa yhteiskunnan monenlaista, varmaankin myös kielelliseen tietoisuuteen vaikuttanutta kehitystä.

Herlinin toteama *x sanoen* -rakenteen harvinaisuus murteissa ei merkinne koko metakielen harvinaisuutta. Murrenauhojen kuuntelijat löytävät helposti sekä kuvauksia oman ja naapurimurteen eroista että puhetilannetta selventäviä lausumia. Havaitsin näitä molempia omassa pienessä tutkimuksessani 20 vuotta sitten. Puhujat käyttivät esimerkiksi ilmaustyyppiä *miten minä sanon/sanosin*, kun he koettivat muotoilla omaa puhettaan sellaiseksi, jonka katsoivat tilanteeseen sopivaksi. Mielestäni tällainen ilmaus on hyvin lähellä *toisin sanoen* -ilmausta. Tutkimani puhujat osoittivat monin muinkin keinoin aktiivisesti reflektoivansa sekä haastattelijan että omaa puhettaan. (Ks. Kuiri 1987, erityisesti s. 113.)

Herlinin ja Lea Laitisen kirjoituksista (ks. myöh.) näkyy, että metakielellisen alueen terminologia on kansainvälisesti kirjavaa, ja olisinkin toivonut molemmilta kirjoittajilta oppihistoriallisesti systemaattisempaa alan esittelyä. Mikäli olen oikeassa, voisi jo metakielen — kielen rakenteesta puhumisen — pitää erossa metakommunikatiosta, puheesta ja kirjoituksesta puhumisesta. Kaikki tieteelliset kieliopit ja kielen tutkimukset ovat liki puhdasta metakieltä edellisessä mielessä, mutta tällainen metakieli ei suinkaan ole outoa maallikoille, edes vanhoille murteenpuhujille. (Ks. Kuiri 1984: 15–21.) Nykyiset kansanlingvistit nimenomaan kaivavat sitä esiin. Näin

tehdessään he silti lisäävät termistön kirjavuutta: kansanlingvistiikassa metakielen rajaus näyttää näet menevän siten, että kielestä puhuminen erotetaan kieleen liittyvien asenteiden ilmaisusta mutta molemmat luetaan laajan metakieli-käsitteen piiriin (ks. Palander 2001 ja Mielikäinen 2005).

HISTORIAA JA NYKYPÄIVÄÄ

LEA LAITISEN ja PASI LANKISEN artikkelit jäävät hieman yksin teemojensa spesifisyyden takia. Laitinen tarkkailee referoivia rakenteita 1800-luvun itseoppineiden kansankirjoittajien kirjoituksissa ja ajan oppikirjoissa, ja Lankinen pohdiskelee runomitan ja moniäänisyyden suhdetta.

Koska en voi arvioida Lankisen artikkelia kirjallisuudentutkijan näkökulmasta, tyydyn toteamaan sen yllättävän moniäänisyyskäsitteensä laajuudella. Lankinen lähtee liikkeelle yhdestä nykyrunosta ja saa lukijan väistämättä huomaamaan runon modernin sisällön takaa sen, että runon mitta tuo mieleen Kalevalan. Näin mitta kytkee runon vanhaan historialliseen kontekstiin ilman, että runo sisällöltään lainkaan siihen liittyisi. Mitta on kuin kaava, joka sitoo kaksi aikaa toisiinsa. Kuten Lankinen itse sanoo: »Jokainen mitallisen runon säe kantaa — muistumaa historiallisesta perinteestä» (s. 412). Tätä kielentutkija saattaisi luonnehtia mitan oman skemaattisen merkityksen vaikutukseksi.

Laitisen kielenoppaiden teksteissä on referointia, jossa odotuksenmukaisesti ei vielä noudateta suoran ja epäsuoran esityksen erottelua. Tämä yleiseurooppalainen kirjakielen eronteko tunnettiin kyllä jo 1800-luvun oppikirjoissa, mutta epäsuoraksi katsottiin kaikki ei-suorat referointitavat, kuten tuolloinkin yleinen partisiippirakenteella referointi. Myöhemmin epäsuoraksi on usein katsottu vain johtolauseen ja sivulauseen sisältävä kokonaisuus ja muut

keinot on erotettu omiksi ryhmikseen (näin esim. Ikola 2001: 182–185; ks. tarkemmin Koski 1985: 72–73). Myös Laitinen näkee Herlinin tavoin referoinnin metakielellisen tietoisuuden ilmentimenä mutta suhtautuu näiden kahden asian kytkemiseen hieman varovasti. Tätä osoittanevat hänen sanansa, kun hän kommentoi yhden itseoppineen hyvää referointikykyä: »tietoista tai ei, Digert käyttää referoinnin eri keinoja taitavasti ja monipuolisesti» (s. 196).

Laitisen artikkeli avaa tutkimuskenttää 1800-luvun referoinnin tutkimiselle. Sellaisena se hyvin kuvaa suurinta osaa koko teoksen artikkeleista. Useimmat kirjoitukset perustuvat pieneen aineistoon ja muutamaan orastavaan tutkimusideaan. Poikkeuksena olen jo maininnut Herlinin laajahkon selvityksen *x sanoen* -konstruktiosta. Yksityiskohtaisen tarkkoja ovat myös Rahdun ironia-analyysi sekä Haakanan ja Visapään moniäänisyysartikkeli.

Toinen yhteinen piirre on liki kaikkien artikkelien liialta vaikuttava pituus. Pitempään muotoon on tietysti helpompi kirjoittaa kuin lyhyeen, varsinkin kun tutkimus on alkuvaiheessa ja jäsentymättä. Tämä seikka osin selittäneekin kirjan 500-sivuisen laajuuden. Ehkä on hyvä julkaista tämän-
tapaisia, ideoista runsaita lukupaketteja, joista moni löytää itselleen läheisiä aiheita, vaikka suuri osa jutuista jäisikin lukematta. Alan systemaattisia esityksiä ne eivät kuitenkaan ole.

Silti uskallan ajatella, että ideat olisi voitu välittää pienemmässäkin tilassa, ja jopa arvostella sitä, ettei kirjan luettuaan oikein saa mielikuvaa, mikä olisi tekijöiden mukaan referoinnin ja muun moniäänisyyden suhde tai miten kauas heidän mielestään moniäänisyys kielitieteelle relevanttina ilmiönä oikein ulottuu. Myös muut metakieliset ilmiöt nousevat esille mutta jäävät täysin avoimiksi. Ehkä kirjaan olisi-
kin kannattanut — muuta osaa pienentäen

— vielä liittää Kalliokosken johdannon lisäksi kokoava loppuluku, joka olisi systematisoinut tekijöiden yleiset näkemykset. Voi tietysti olla, että mitään yhteistä saati yhtenäistä ei olisi saatu aikaan, koska niin erilaisia aiheita kirjoittajat tarkastelevat ja niin eri tavoin niitä lähestyvät. Niinpä lukija joutuu kirjan luettuaan vain antautumaan referointiin liittyvien ilmiöiden ja käsitteiden moninaisuudelle; kaivattua selkiintymistä teos ei tuo. Sen aika voi olla vasta tulevaisuudessa. Sitä ennen uskallan toivoa, että kukin kirjoittaja julkaisisi myöhemmin lisätutkimuksen omasta aiheestaan. Jos ideat jäävät idulle, niistä ei kasva tuloksia. Kun ideat ovat näinkin hyviä, kasvua odottaa sitä innokkaammin. ■

KAIJA KUIRI

Sähköposti: kaija.kuiri@uta.fi

LÄHTEET

- IKOLA, OSMO 2001: *Nykysuomen opas*. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 65.
- KOSKI, MAUNO 1985: Toiseen tekstiin viittaaminen nykyisessä kirjasuomessa. – Mauno Koski (toim.), *Lauseita ja ajatuksia* s. 70–179. Fennistica 5. Turku: Åbo Akademi. Suomen kielien laitos.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 405. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1987: Metakommunikaatio murrehaastatteluissa. – Kari Nahkola (toim.), *Kirjoituksia kansanmurteista ja kirjakiielestä* s. 97–120. Tampere: Tampereen yliopiston suomen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.

- 2004: Yksin vai yhtenä monista? *Että- ja joka-lauseiden merkityserosta.* – *Kielikuvia* 1/04 s. 8–17.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÄHTEENMÄKI, MIKA 2001: *Dialogue, language and meaning: Variations on Bakhtinian themes.* Jyväskylä: University of Jyväskylä/Department of Russian.
- MIELIKÄINEN, AILA 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan. – *Sananjalka* 47 s. 98–118.
- MÄNTYNEN ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 926. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 2001: Kansan käsitteistä lingvistiikkaa. – *Virittäjä* 105 s. 147–151.
- SALMINEN, TARU 2000: *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 796. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KOMPLEKSINEN PERUSTEOS KIELELLISESTÄ KOMPLEKSISUUDESTA

Östen Dahl *The growth and maintenance of linguistic complexity.* Studies in Language Companion Series (SLCS) 71. Amsterdam: John Benjamins 2004. 333 s. ISBN 90-272-3081-1.

Kompleksisuuden tutkimuksesta on tullut yhä suositumpaa, ja samalla on keskusteltu vilkkaasti siitä, miten kielellinen kompleksisuus oikeastaan pitäisi määritellä. Oman näkökulmansa keskusteluun tuo Östen Dahl, joka käsittelee kirjassaan *The growth and maintenance of linguistic complexity* kielellisen kompleksisuuden kasvuun johtavia diakronisia prosesseja sekä jonkin verran myös kompleksisten rakenteiden säilymisen syitä. Perusajatukse-
na on, että kompleksiset rakenteet vaativat syntyäkseen aikaa, ja siksi hän kutsuukin niitä kypsiksi ilmiöiksi.

Teos koostuu useasta erilaisesta osasta. Sen luvut 2–5 toimivat teoreettisena taustana varsinaiseen teemaan. Johdantoluvun

jälkeen luvussa kaksi Dahl esittelee perusteellisesti niitä informaatioteorian käsitteitä, joiden ymmärtäminen on tarpeellista myöhemmin kuvailtavien kypsymisprosessien syiden ja perusteiden hahmottamiseksi. Hän osoittaa, että oikeanlainen redundanssi kielessä on hyödyllistä ja tarpeellista viestin perillemenon varmistamiseksi. Kirjan alkupuolen luvuista olennaisin on kolmas, jossa Dahl esittelee teoriansa kannalta keskeiset käsitteet ja määritelmät; luvut neljä ja viisi taas jäävät hieman irrallisiksi teoksen pääteemasta.

Tekijä määrittelee informaatioteorian oppien mukaan kompleksisuuden suhteessa siihen, kuinka tiiviiksi viesti on puristettavissa. Hänen mielestään kielellisen